

УДК 159.922

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІНІЙ ЖИТТЄВОГО ПРОЕКТУ ОСОБИСТОСТІ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Постановка проблеми. На сучасному етапі розбудови Української держави, в умовах соціально-політичної та економічної ситуації, що швидко змінюється, проблема ефективного управління людиною своїм життям, її здатності гнучко й швидко реагувати на динаміку соціальної ситуації розвитку має високу актуальність. Сензитивним періодом проектування особистістю свого життєвого шляху, визначення пріоритетних життєвих смислів, цілей і планів, є юнацький вік. У роботах психологів підкреслюється думка про те, що молодь спрямована у майбутнє. Водночас, як показує практика, обмеженість життєвого досвіду сучасних юнаків, несформованість у них алгоритмів і механізмів самотворення й самоздійснення власного життєвого проекту, нереалістичність життєвих мрій та їх неузгодженість з наявними життєвими ресурсами значною мірою ускладнюють проектування молоддю основних ліній свого життєвого шляху. Це і обумовлює актуальність і суспільну значущість вивчення психологічних особливостей життєконструювання особистості юнацького віку у сучасному суспільстві.

Тому **метою** цієї статті є вивчення стану розробки у сучасній психологічній літературі особливостей конструювання молоддю різних ліній свого життєвого проекту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Різні аспекти проблеми конструювання генерального вектору життя людини представлені у роботах К.О.Абульханової-Славської. Вчена підкреслила, що конструювання стратегії життя особистості обумовлена як соціальними, так і особистісними детермінантами. Згідно з вченою переважання “життя для інших” у життєвій активності особистості спричинює розпорошування її життєвої активності на окремі справи й завдання, які не інтегровані у цілісний життєвий проект. Натомість глибинне осмислення особистістю власного буття, її “зустріч” з

власною самістю й становлення здатності до суб'єктного, індивідуально детермінованого управління своєю життєвою активністю обумовлює конструювання індивідумом цілісного перспективного проекту власного самоздійснення [1]. У роботах сучасних вчених феномен “особистісного проекту” або “життєвого проекту” розглядається як складний процес реалізації особистістю власного життєвого задуму у вимірах соціальної взаємодії. Так, згідно з О.М.Кімбергом і А.А.Лузаковим, особистісний проект являє різні види внутрішньої й зовнішньої активності особистості, спрямовані на досягнення життєвих цілей. Індивідум одночасно продукує ряд особистісних проектів, що відрізняються за часом реалізації, складністю, модусами життєдіяльності та ін. Здійснення різних проектів особистості може відбуватись одночасно. Наявність стратегічного проекту, який має велику суб'єктивну значущість, може залучати всі енергетичні ресурси людини, необхідні для його реалізації, і призводити до гальмування інших проектів [9]. Н.В.Чепелева також підкреслила високу значущість і водночас складність узгодження особистістю власних життєвих проектів. Становлення особистісного проекту як одиниці життєвої історії особистості є складним процесом і включає наступні етапи: створення “задуму себе”; формування схеми або сюжету, який визначає шляхи досягнення особистістю бажаного майбутнього, виходячи з наявних життєвих можливостей і ресурсів; реалізацію задуму себе у процесі самоздійснення власної життєвої історії [20]. Становлення і реалізація життєвого проекту у різних модусах буття людини являє собою конструювання особистістю відповідних життєвих ліній. Життєві лінії самоздійснення особистості являють собою процес реалізації своїх ставлень до себе і світу у просторі й часі [12]. Конструювання особистістю основних ліній свого життєвого світу забезпечує інтеграцію його конструктів у життєвій транспективі. А це, в свою чергу, обумовлює конструювання цілісного життєвого проекту особистості і становлення у неї здатності до суб'єктного управління своєю життєвою активністю [5]. Зміна соціальної ситуації розвитку у юнацькому

віці, необхідність визначення себе й свого місця у суспільстві як важливе життєве завдання юності, активізація смисложиттєвого пошуку обумовлюють вихід індивідуума за межі соціальної ситуації власного розвитку і проектування свого життя як частини прогресивної еволюції людства у цілому. Тому основними лініями життєконструювання юнаків є не лише особистісна, але й професійна, етнічна та духовна.

Базовою лінією проектування особистістю свого життєвого шляху у просторі й часі є особистісна, що включає взаємини дружби і любові і системі їх складних взаємозв'язків. Згідно з І.С.Коном, від підліткового до раннього юнацького віку відбувається зміщення акцентів мотивації дружби особистості з ділової співпраці на пошук емоційного прийняття й підтримки. Так, вчений підкреслив високу значущість емоційного аспекту дружби у ранньому юнацькому віці. Провідним мотивом дружніх взаємин є потреба у емпатії й взаєморозумінні. Зростання потреби у розумінні й прийнятті обумовлює і підвищення вимог до особистості друга. Це зумовлює подальшу диференціацію дружби, зменшення кількості “справжніх друзів” особистості у ранньому юнацькому віці [13]. Згідно з М.В.Костюченко, особистість молодшого юнацького віку набуває здатності до тривалої й стійкої дружби. Основною потребою, що лежить в основі дружніх стосунків є саморозкриття [15]. У ранньому юнацькому віці зростання суб'єктивної значущості емоційного прийняття, саморозкриття і взаєморозуміння обумовлює зростання реалістичності й конкретності уявлень індивідуума про особистість друга, що сприяє зменшенню кількості розчарувань у таких стосунках. Водночас у взаєминах дружби юнаки проявляють як альтруїстичні, так і егоїстичні поведінкові стратегії [3].

Становлення здатності особистості юнацького віку до конструювання інтимно-особистісних взаємин, зростання суб'єктивної значущості потреб у емоційному прийнятті й взаєморозумінні обумовлює активізацію і ускладнення конструювання ними стосунків не лише дружби, але і кохання. У роботах

Є.В.Вараксіної виявлено динаміку смислових конструктів кохання у юнацькому віці. Згідно з вченою, у молодшому юнацькому віці смисли кохання переважно зводяться до формальних ознак романтичних взаємин і значною мірою обумовлені соціальними стереотипами. У пізньому юнацькому віці відбувається індивідуалізація та диференціація смислових основ кохання, що обумовлює зростання суб'єктивної значущості смислів не просто наявності коханої людини, а взаємообміну емоціями у цих взаєминах, емоції кохання як самоцінності. Негативним явищем динаміки смислів кохання у пізньому юнацькому віці є звуження часової перспективи цього феномена [6]. Згідно з І.М.Богдановською, у сучасних юнаків переважають буттєві смисли прийняття коханої людини такою як вона. Питома вага егоцентричних смислів у смисловій складовій образу кохання юнаків є незначною. Осмислення юнаками власних романтичних переживань обумовлює становлення у них здатності до конструювання власної ідеальної моделі кохання, яка значною мірою відрізняється від їх уявлень про соціально стереотипний образ романтичних взаємин [4].

Конструювання особистістю свого життя в умовах інтимно-особистісних дружніх і романтичних стосунків обумовлює активізацію рефлексії, самосвідомості особистості, прагнення до визначення свого місця у житті. Це сприяє подальшій активізації самовизначення людини у життєвому часі й просторі, визначення свого статусу у контексті більш широких соціальних взаємин - професійних. У роботах сучасних вчених пізній юнацький вік розглядається як сензитивний період не лише активізації ціннісно-смислових детермінант кар'єри особистості, осмисленого особистісно значущого вибору нею майбутньої професії, але й суб'єктного управління професійним саморозвитком. Так, професійне самопроекування особистості пізнього юнацького віку є внутрішньо детермінованим і здійснюється шляхом рефлексії власної індивідуальності, потреб, інтересів, наявних життєвих досягнень і визначення на цій основі траєкторії перспективного саморозвитку [7]. В умовах фахової

підготовки професійне самопроєктування юнаків включає нормативну складову, обумовлену соціальною ситуацією розвитку, а саме змістом і специфікою професійного навчання, і факультативну, що включає суб'єктне визначення особистістю цілей і орієнтирів своєї кар'єри [8]. Таким чином, професійне самопроєктування студентів являє собою засвоєння і авторське реконструювання схем професійної самоорганізації, саморозвитку професійних здібностей, систематичне впровадження одержаних професійних знань і вмінь у своїй подальшій професійній діяльності [2]. Професійне самопроєктування особистості являє собою динамічний процес суб'єктного конструювання нею власної кар'єри. Д.С.Кисельов і В.К.Єлісеєв зазначили, що “У професійному плані самопроєктування - готовність суб'єкта до постійної самозміни і самодетермінації своїх професійних можливостей” [10, С. 132]. Ефективність професійного самопроєктування особистості нерозривно пов'язана з конструюванням нею свого життєвого шляху у цілому, успішністю життєвої самореалізації.

Активізація життєвої транспективи юнаків, становлення у них смислових категорій історичного минулого й майбутнього обумовлюють можливість розширення життєвого поля конструювання свого буття до рівня самопроєктування у контексті генезису власної нації, тобто етнічного самопроєктування. У фаховій психолого-педагогічній літературі юнацький вік розглядається як сензитивний період етнічної самоідентифікації особистості й набуття нею етнічної ідентичності (Л.М.Співак і Д.В.Піонтківська, Г.А.Ставицький, О.В.Шевченко). У ранньому юнацькому віці, за О.В.Шевченко, етнічний “Я-образ” особистості набуває більшої структурованості й диференційованості. Становлення позитивного ставлення юнаків до свого етносу та подальша самоідентифікація з ним обумовлює активізацію і інших новоутворень етнічної лінії проєктування особистістю свого життєвого шляху: прагнення орієнтуватись на етнокультурні цінності своєї нації, потребу в афіліації до власного народу, позитивних інтегрованих уявлень про себе. Однак у структурі

соціальної ідентичності старшокласників питома розвиток конструктив особистісної лінії життєвого самопроекування переважає над становленням етно-національних психічних утворень [21]. Активізація особистісних детермінант етнічного саморозвитку особистості обумовлює подальший розвиток її етнічного самотворення у пізньому юнацькому віці. Активізація особистісних детермінант етнічного саморозвитку особистості обумовлює подальший розвиток її етнічного самотворення у пізньому юнацькому віці. Так, підвищення суб'єктивної значущості власної етнічної ідентичності особистості у пізньому юнацькому віці обумовлює становлення базових смислових когніцій цього психічного утворення (національної саморефлексії, національного самоусвідомлення [17]) і, як наслідок, зростання цілісності й інтегрованості її уявлень про себе як представника свого етносу [21].

Становлення структурних компонентів етнічної ідентичності у пізньому юнацькому віці відбувається нерівномірно. Так, формування позитивного ставлення й беззаперечного прийняття більшістю українських юнаків етно-національної культури, поваги до багатої історико-культурної спадщини українського народу й стійкого переживання почуття власної гордості поєднується з недостатньо чіткими уявленнями про власні національні якості. Гостре переживання юнаками складної суспільно-політичної ситуації в Україні на початку XXI ст. також обумовлює негативне ставлення юнаків до окремих аспектів політичного й економічного теперішнього країни [17]. Згідно з результатами досліджень Г.А.Ставицького, активізація особистісних засад етнічної ідентичності особистості пізнього юнацького віку не означає нівелювання соціальних детермінант цього феномена. Так, “Революція гідності” в Україні 2013 року обумовила особливо гостре переживання юнаками єдності зі своїм народом, почуття приналежності саме до своєї нації. Це спричинило нерівномірність становлення структурних компонентів етно-соціальної ідентифікації юнаків: найвищі показники дослідником було виявлено саме за критерієм етнічно-

національної ідентичності (високий рівень у 96,6% досліджуваних). Значно нижчі результати було виявлено за показниками власне національної й соціокультурної ідентичності [19].

Активізація етнічного самопроектуювання особистості обумовлює подальше розгортання процесу життєконструювання особистості у життєвому просторі до найширшого рівня - духовного проектування свого життєвого шляху на площині буття людства у цілому. Згідно з Д.С.Корольовим, криза “Я-концепції” у юнацькому віці обумовлює активізацію духовних потреб особистості, створення власних духовно-моральних установок по відношенню до світу. Становлення духовності індивідуума юнацького віку обумовлює прагнення особистості до глибинного самопізнання, встановлення більш глибоких і осмислених взаємин зі світом на різних рівнях свого функціонування, а також приєднання до “мудрості Всесвіту”, прагнення пізнати вічні закони й найвищі екзистенціали людського буття [14].

Успішність розвитку духовного потенціалу особистості у сензитивному періоді - юнацькому віці - обумовлюється наявністю психологічних умов та чинників цього феномена. Так, С.О.Ставицька підкреслила, що активізація духовної самосвідомості молоді нерозривно пов'язана з успішністю її смисложиттєвого пошуку. Висока складність конструювання юнаками власної смисложиттєвої концепції спричинена відсутністю життєвого досвіду такої діяльності й несформованості механізмів конструювання варіативної концепції свого життя, оцінювання розроблених варіантів і вироблення на цій основі найбільш продуктивної смисложиттєвої концепції. Таким чином, недостатність розвитку смисложиттєвих орієнтацій юнаків обумовлює і невисокі показники розвитку їх духовної самосвідомості [18].

Згідно з С.О.Ставицькою, активізація духовного зростання особистості обумовлюється конструюванням нею нових ідеальних смислів і їх подальшого включення у систему вже існуючих смислових конструктів та їх узгодження [18].

Згідно з Е.О.Помиткіним, недостатність розвитку духовного потенціалу особистості обумовлюється недостатньою узгодженістю її ідеалів, смислів і цінностей. Водночас, необхідною умовою активізації духовності особистості є інтеграція життєвих аксіологічних конструктів різних життєвих ліній особистості, що обумовлює становлення у неї здатності до цілісного осмислення свого буття. Розвиток генералізованих й систематизованих уявлень особистості про себе та процес власного саморуху у житті обумовлює становлення її ідентифікації, децентрації й рефлексії - механізмів духовного зростання, що спричинюють духовну самореалізацію особистості у слідуванні ідеалам Добра, Істини, Краси й служінні іншим людям [16]. Однак, згідно з результатами аналізу літературних джерел, нами було виявлено недостатність активізації смисложиттєвих орієнтацій і просоціальних цінностей у сучасних юнаків, конструювання особистісної й професійної ліній їх життєвого проекту більшою мірою на основі егоцентричних, ніж альтруїстичних смислів, мотивів і потреб, що обумовлює переважання життєвої спрямованості особистості “на себе”, а не “на інших” (за К.О.Абульхановою-Славською). Специфіка конструювання духовної лінії життєвого проекту юнаків характеризується високою складністю, залежності свого становлення від інтегрованості базових конструктів життєвого проекту особистості у просторі й часі. Це і обумовлює недостатні показники конструювання юнаками різних аспектів свого духовного буття, виявлені у роботах М.О.Кияшко [11], Е.О.Помиткіна [16], С.О.Ставицької [18], З.М.Шевчук [21].

Висновки. Здійснений аналіз літературних джерел дає можливість констатувати, що проблемі проектування особистістю різних ліній свого життєвого шляху у фаховій літературі приділяється значна увага. Юнацький вік є сензитивним періодом проектування й становлення смислових засад особистісної лінії життя індивідуума у взаєминах дружби і любові. Водночас, хоча цінність приватного життя, для юнаків є надзвичайно високою, однак у інтимно-

особистісних взаєминах юнаки проявляють як альтруїстичні, так і егоїстичні стратегії поведінки. Активізація професійного самопроекування життєвого шляху особистості у пізньому юнацькому віці обумовлює зростання її здатності до узгодження актуальної навчально-професійної діяльності й власних професійних планів, цілей. Ефективність професійного самоконструювання юнаків значною мірою обумовлює і успішність їх життєвої самореалізації у цілому. Становлення особистісних детермінант етнічного самопроекування юнаків обумовлює активізацію етнічної самоідентифікації юнаків. Водночас негативними аспектами етнічного самопроекування сучасних юнаків є нерівномірність становлення цього феномена й недостатність осмислення себе як представника власної нації. Конструювання духовної лінії життєвого проекту юнаків здійснюється у найбільш широкому контексті життєвого світу - проєкування свого життя як частини прогресивної еволюції людства в цілому. Духовне життєпроекування особистості є інтегральним психічним утворенням, яке здійснюється на основі конструювання юнаками свого життєвого шляху на більш конкретних рівнях - особистісному, професійному й етнічному. Тому недостатність і проблеми життєконструювання особистості юнацького віку на цих рівнях обумовлюють і недостатні показники їх духовного самопроекування, виявлені у роботах сучасних вчених. Таким чином, висока актуальність проєкування ліній життєвого шляху особистості у юнацькому віці й виявлення у роботах вчених ряду проблем становлення цього феномена у сучасних юнаків обумовлює необхідність здійснення подальших концептуальних досліджень цього психічного утворення, виявлення і створення оптимальних психолого-педагогічних умов його активізації.